

Værdifri eller værdifuld?
Socialkonstruktivisme mellem sociologi og filosofi

Asger Sørensen

WP 1/2002

January 2002

**MPP Working Paper No. 1/2002 ©
January 2002
ISBN: 87-91181-03-8
ISSN: 1396-2817**

Department of Management, Politics and Philosophy
Copenhagen Business School
Blaagaardsgade 23B
DK-2200 Copenhagen N
Denmark
Phone: +45 38 15 36 30
Fax: +45 38 15 36 35
E-mail: as.lpf@cbs.dk
www.cbs.dk/departments/mpp

Asger Sørensen:
Værdifri eller værdifuld?
Socialkonstruktivisme mellem sociologi og filosofi¹

Værdifri eller værdifuld?	3
Abstract	3
Indledning	4
Realisme og positivisme	5
Marx: Ideologikritik og historiske lovmæssigheder	7
Durkheim: Moral og social klassifikation	9
Weber: Kulturvidenskab og idealtipe	11
Sociologi, samfundsvidenskab og filosofi	13
Erkendelse og bevidsthed	17
Relativisme og nyere socialkonstruktivisme	20
Praksis er politik	24
Litteratur	26

Abstract

Social constructivism is a confusing subject, which is being discussed in many disciplines, among them sociology and philosophy. In a sociological perspective the confrontation with realism leads to a more important distinction within social constructivism, between a value free and a valuable type, and that distinction is given substance by confronting the sociologies of Marx and Durkheim with that of Weber. So sociological theories are social constructivists, but there are other kinds of theoretical approaches to societal issues, which are not, especially those which employ an empiricist theory of knowledge and a liberal independent actor, and in this philosophical perspective the discussion with realism again becomes important. The distinction between the value free and valuable perspective is further developed in relation to the theory-practice and knowledge-consciousness distinctions, and all these distinctions are used to differentiate between various types of modern social constructivism. Social constructivism is thus both a confliction discourse within sociology, between sociology and other types of societal thinking, and between sociology and philosophical theory of knowledge.

¹ Tak til Michael Hviid Jacobsen, Jeanet Hardis, Helen Korsgaard og Søren Wenneberg, som med storsind har læst, kommenteret og kritiseret udkast til denne artikel, og til Anni Greve og Mikael Carleheden for lærerige snakke omkring socialkonstruktivisme.

Indledning

Diskussionen om socialkonstruktivisme er temmelig forvirrende. Deltagere er især sociologer, psykologer, pædagoger og filosoffer. Der er en stor mængde litteratur, der afholdes konferencer, kurser og seminarer og der anlægges socialkonstruktivistiske perspektiver på opgaver, projekter og afhandlinger; men det er som om diskussionen har fået sit eget liv uden rigtigt at have et afgrænset indhold. Mange kommer med bemærkninger om socialkonstruktivisme, nogle kalder deres tilgang socialkonstruktivistisk, men der er ingen standardværker eller fælles referencer, der kan siges at fastlægge en alment anerkendt sprogbrug på tværs af faggrænser.

Konfronteret med en sådan paradigmatisk situation er det op til hver enkelt at konstruere sin forståelse af den socialkonstruktivistiske diskussion og så prøve at få den til at vinde gehør. Nogle prøver at skaffe sig fast grund under fødderne ved indledningsvis at stipulere en præcis definition, andre forsøger til en begyndelse at skabe sig et overblik gennem en opdeling af skribenter eller en skematik, der kan indfange forskellige positioner, aspekter og empiriske variationer af socialkonstruktivisme, og atter andre argumenterer for helt at opgive at formulere sig v.h.a. en kategori som socialkonstruktivisme, da den er så notorisk uklar. Litteraturens diversitet og faglige forskelligheder betyder imidlertid, at alle disse strategier som oftest blot bidrager til øget forvirring og mystifikation.

Mit forsøg på at få et overblik vil derfor gå i lidt en anden retning. Jeg vil nemlig analysere den socialkonstruktivistiske diskurs som en generel diskurs blandt sociologer og filosoffer og derudfra fremlægge nogle af de begrebsmæssige brudflader og sammenhænge, som jeg mener strukturerer hele dette felt.² Som det er typisk for idealtypiske rekonstruktioner, vil såvel brydninger som sammenhænge ind i mellem blive presset til deres yderste; at de begrebslige reduktioner dog ikke er helt uden grund i virkelighedens forvirrende diskussioner, håber jeg at godtgøre gennem forholdsvist præcise henvisninger.

Først konfronteres socialkonstruktivisme med realisme som filosofiske positioner, men denne sondring er tilsyneladende ikke særlig relevant i et sociologisk perspektiv. I stedet fremdrages en idealtypisk sondring mellem, hvad jeg vil kalde hhv. en 'værdifri' og en 'værdifuld' socialkonstruktivisme (2.), og det gør det muligt mere præcist at bestemme forholdet mellem socialkonstruktivismen og de klassikere, der tages til indtægt for socialkonstruktivismen. Det værdifulde perspektiv kan nemlig uddybes gennem Marx' samfundsfilosofi (3.) og Durkheims sociologi (4.), mens det værdifri perspektiv henter inspiration i Webers socialvidenskab (5.).

Dermed er der vist en sociologisk relevant forskel indenfor socialkonstruktivismen.

² Jeg vil ikke gøre noget ud af sondringen mellem 'konstruktivisme' og '(social-)konstruktionisme', selvom det ellers ofte ses (Knorr Cetina 1993: 81-2; Illeris 2001: 97-8; Wortham 2001: 121-4; Steyart 1995:122-5). Det tilsyneladende mest udbredte udtryk blandt filosoffer og sociologer er '(social-)konstruktivisme' (Andersen 2001: 101), og det så vidt jeg kan se, så opstår sondringen især, fordi enten den ene eller den anden term i nogle sammenhænge allerede er optaget. Det kunne f.eks. gælde kunstverdenen, hvor man taler om russiske konstruktivister, eller matematikken, hvor man stiller 'konstruktivisme' overfor 'logicisme' eller 'realisme'. I denne sammenhæng er det dog mere relevant, at man i psykologi og pædagogik traditionelt lader 'konstruktivisme' hhv. 'socialkonstruktivisme' betegne tankegange hos Piaget og Vigotsky. Det betyder, så vidt jeg kan bedømme, at 'socialkonstruktionisme' ofte betegner det samme for pædagoger og psykologer, som 'socialkonstruktivisme' betegner for sociologer og filosoffer. Derimod mener jeg, det er mere interessant, om man taler om 'socialkonstruktivisme' eller blot 'konstruktivisme', hvilket vil fremgå af det følgende.

Med udgangspunkt i denne sondring betragtes sociologien i forhold til den type samfundsvidenskab, der bygger på den klassiske liberalistiske empirisme, og det er i dette perspektiv, at realismediskussionen er meningsfuld. Webers værdifri socialkonstruktivisme deler erkendelsesteoretiske præmisser med denne type filosofi, og derfor bliver sondringen realisme-socialkonstruktivisme tilsyneladende relevant i sociologisk perspektiv. Til yderligere belysning af dette forhold gøres sondringen mellem teori og praksis eksplicit (6.).

Med sondringen mellem værdifri og værdifuld socialkonstruktivisme kan man altså undgå en del uklarheder, og sondringen forstærkes og uddybes derfor yderligere gennem en sondring mellem erkendelse og bevidsthed (7.). På dette grundlag vurderes nogle mere moderne socialkonstruktivistiske tilgange til sociologien, og her bliver billedet endnu en gang komplekst, fordi sociologiske teoretikere ofte - i hvert fald implicit - anerkender begge perspektiver i deres valg af inspirationskilder og derfor ikke altid har et afklaret forhold til relativisme-problematikken (8.).

Den socialkonstruktivistiske diskurs i sociologien er, vil jeg afslutningsvis hævde, en kamp på to planer, internt i sociologien og eksternt i forhold til andre typer samfundsvidenskab og traditionel filosofisk erkendelsesteori; i filosofien er det omvendt en kamp imod sociologiens undergravende potentiale, og derfor er det vigtigt for filosoffer at få socialkonstruktivisme defineret indenfor en traditionel erkendelsesteoretisk diskurs. Denne diskussion har imidlertid ikke kun teoretisk betydning; da samfundsvidenskab og filosofi bidrager til den praktiske forståelse af den verden, vi lever i, har den også politisk betydning (9.).

Realisme og positivisme

Både blandt sociologer og filosoffer er der udbredt enighed om, at socialkonstruktivisme må forstås i forhold til realisme (Knorr Cetina 1993; Sismondo 1993; Delanty 1997; Searle 1995; Collin 1998; Wenneberg 2000); imidlertid er det - for nu at bruge en af filosofiens yndlingsformuleringer - så er det ikke helt klart, hvad realisme betyder i denne forbindelse.

Realisme er i filosofien en generel position, der om et eller andet værende hævder, at det faktisk er til. Man kan f.eks. være begrebsrealist som Platon, og hævde at begreber er idéer, der er virkelig eksisterende, mens de enkelte genstande blot er tilsynekomster, der får eksistens ved på en eller anden måde at tage del i idéerne (Johansen 1998: 155). Men man også være realist mht. genstandene, hvilket ofte betegnes naiv realisme. Eller man kan være realist mht. både begreber og genstande, og som Aristoteles opfatte begreber som genstandes essens (Johansen 1998: 290-1), hvorved man forfægter en traditionel essentialisme; og socialkonstruktivisme er for nogle netop udtryk for en kritik af "essentialistisk subjekt-objekt-metafysik" (Hammershøj & Petersen 2001: 46).

Overfor en begrebslig realisme som Platons eller Aristoteles', har man i middelalderen nominalisme, dvs. at man ikke tilskriver begreber nogen særlig eksistens ud over, at begreber er i vores bevidsthed og indgår i vores sproglige kommunikation (Weinberg 1991: 245); og nominalisme anses af nogle filosoffer for et kendetegn på socialkonstruktivisme (Hacking 1999 (jf. Collin 2001: 445; Andersen 2001: 104)).

Afviser man som den britiske empirisme essentialisme (Collin 1998: 50-1) og tager udgangspunkt i den menneskelige erfaring, kan realisme mht. idéer imidlertid - som hos Berkeley (Besnier 1993,1: 231) - udvikle sig til en ontologisk idealisme, der står i modsætning til såvel empirismen som den førnævnte naive realisme. For idealisten er kun bevidsthedens idéer virkeligt til, dvs. hverken platoniske idéer eller ydre genstande som

sådan. Denne realisme m.h.t. erfaringsidéer vil nogle filosoffer betragte som ontologisk konstruktivisme, en radikal type socialkonstruktivisme (Collin 2001: 424; Wenneberg 2000: 120). 6

Ud over disse klassiske diskussioner har man i moderne tid diskuteret realisme i forhold til bl.a. atomer, fysiske love, bevidsthedsoplevelser, moralske værdier og matematiske størrelser. At hævde realisme i forhold til hver af disse størrelser betyder selvfølgelig ikke det samme. Der er forskellige måder at være til på, og alt efter hvad man bestemmer realismen i forhold til, og hvordan man forstår det at være til, vil der være forskellige modpositioner. Overfor realisme mht. atomer og andre fysiske størrelser stiller man traditionelt positivismen, der kun betragter atomer som bevidste antagelser, der kan forklare empiriske regelmæssigheder. En sådan position ville mange i dag imidlertid betegne som socialkonstruktivisme (Collin 1998: 45; Wenneberg 2000: 117), selvom socialkonstruktivisme af andre opfattes som netop stående i modsætning til positivismen (Hammershøj & Petersen 2001: 61; Burr 1995 (jf. Kjörup 2001: 9)).

Den positivistiske psykologi, behaviorismen benægter eksistensen af bevidsthedsoplevelser, og dette træk kan man genfinde i nogle socialkonstruktivistiske videnskabsstudier (Latour 1987 (jf. Collin 2001: 437)). I den anglofone erkendelsesteoretisk orienterede etik står realisme overfor traditionelt subjektivism eller relativisme, mens man i matematikken taler om konstruktivisme i modsætning til realisme. Og alle disse nyere modpositioner til realismen kan samlet betegnes som anti-realisme (Dummet 1963).

Noget tyder altså på, at visse typer af socialkonstruktivisme står i modsætning til realisme (Collin 1998; Wenneberg 2000), mens de har en del til fælles med positivisme (Kjörup 2001; Uebel 2000) og anti-realisme (Knorr Cetina 1993). Alle disse 'ismer' er imidlertid flertydige alt efter fag og tradition, og billedet bliver derfor et noget andet, hvis man i stedet for et filosofisk udgangspunkt tager et sociologisk.

Indenfor sociologien er der kun få, der åbent forfægter en realisme. Durkheim betegnes godt nok af Parsons som 'social realist' (Parsons 1968: 378), og der udgives bøger om udviklingen af Durkheims social realisme (Alun Jones 1999). Durkheim selv betragtede sig imidlertid som rationalist (Durkheim 1925: 4-6), kaldes ofte positivist - altså anti-realist - og er som sådan blevet forsøgt inddraget til støtte for socialkonstruktivismen (Bloor 1984).

I den sociologiske diskussion af socialkonstruktivisme finder man desuden en 'kritisk realisme' (Delanty 1997: 130) og herunder angiveligt en 'kausal realisme' (Brante 2000), hvor sidstnævnte opfatter sig som i modsætning til socialkonstruktivisme og positivisme. Men ser man nærmere efter, så udelukker den realistiske position kun dem, der hævder, at videnskabelig viden *ikke er andet end* konstruktioner. Realisternes insisteren på virkelighed og kausalitet skal sikre sociologien som videnskab; men samtidigt tillader de som moderne positivist, at al videnskabelig viden kan være fejltagtig og uden virkelig reference (Brante 2000: 4-7,28).

Det er derfor forståeligt, at man i den sociologiske diskussion tilsyneladende kan forstå realisme og socialkonstruktivisme som fuldt forenelige (Sismondo 1993: 516; Delanty 1997: 133; Cole 1996: 284). Denne forskel er tilsyneladende ikke i sociologien en forskel, der gør en forskel, måske fordi den tilhører en anden diskurs, nemlig en filosofisk (Hammershøj & Petersen 2001: 54-8). Man kan derfor med god ret konkludere som Delanty, at "den virkelige forskel ligger indenfor konstruktivismen selv snarere end mellem konstruktivisme og realisme" (Delanty 1997: 133). Socialkonstruktivismens og realismens rummelighed i sociologien antydes også af, at det tilsyneladende er muligt for begge at anerkende både Marx, Durkheim og Weber som deres forløbere (Simondi 1993: 517; Delanty 1997: 113;

Brante 2000: 7), uanset at disse ofte betragtes som repræsentanter for meget forskellige tilgange til sociologien.

7

Forstået således er socialkonstruktivismen til stede overalt i den sociologiske teoriarv, ja, det ser nærmest ud til, at socialkonstruktivismen i en eller anden forstand er et specifikt træk ved sociologien som sådan. Umiddelbart er det måske ikke så underligt, givet sociologiens genstandsfelt. Sociologien er som videnskab bestemt som undersøgelsen af og refleksionen over det moderne samfund, altså den samfundsform, der siden den engelske revolution har udviklet sig, først i Europa og siden efterhånden også mange andre steder på kloden. Den sociologiske teoriarv indeholder et utal af teoretiske ansatser og brudflader, men genstandsfeltet er det samme. Og dette genstandsfelt, det moderne samfund, er historisk defineret. Det er ikke bare samfundet som sådan, der er sociologiens genstand, men netop det moderne samfund, dets historiske tilbliven og dets videre skæbne; og allerede deri ligger den relativisering af tilsyneladende ahistoriske selvfølgeligheder omkring menneske og samfund, som er socialkonstruktivismens særkende.

Stadig udmærker sociologien sig dog ved meget forskellige teoretiske tilgange, og hvis de alle er socialkonstruktivistiske, så må der være tale om forskellige former for socialkonstruktivisme. Delanty betragter især én forskel som den afgørende, nemlig forskellen mellem dem, der i socialkonstruktivismen ser muligheden for frigørende kritik - og dermed for bevidst social forandring - og så dem, der integrerer konstruktivismen i en erklæret værdifri socialvidenskab (Delanty 1997: 133). Denne forskel mellem hvad man kunne kalde en 'værdifuld' og en 'værdifri' socialkonstruktivisme gør det muligt at skelne mellem Marx' og Durkheims socialkonstruktivisme på den ene side og Webers' på den anden; og som jeg vil forsøge at vise, er denne sondring faktisk endnu mere afgørende, end Delanty lader forstå, både for sociologien og filosofien.

Marx: Ideologikritik og historiske lovmæssigheder

Den unge Marx' perspektiv er klart frigørende og værdifuldt. Han viderefører og radikaliserer den ideologikritiske ansats fra oplysningstidens liberale tænkere, der med deres kritik og satire viste, at den herskende samfundsmæssige orden, enevælde af Guds nåde ikke var naturlig og uforanderlig, men et historisk produkt af menneskelig kreativitet, et socialt kunstprodukt. Den herskende orden kunne derfor i princippet ændres, som siden den franske revolution demonstrerede i praksis.

Overfor den borgerlige orden var den socialkonstruktivistiske kritik i oplysningstænkningen imidlertid mere stilfærdig. Sondringen mellem kunstige og naturlige institutioner angik kun feudalisme og enevælde, ikke det etablerede borgerlige samfund. For den "borgerlige bevidsthed", bemærkede Marx, "har der været en historie, men der er ingen historie mere" (1970-72, 1.1: 183); tanken om det borgerlige samfund som historiens slutning var allerede dengang - bl.a. hos Hegel (Kojève 1979: 387-8, 434-5) - en del af den herskende ideologi.

Det er denne historisk orienterede socialkonstruktivisme, Marx bygger på i sit videnskabelige studium af det moderne samfund, altså i den undersøgelse af kapitalen, der for alvor gør ham til en økonomisk orienteret sociolog (Aron 1967; 145-7). Marx' kritik af den klassiske politiske økonomi kommer derfor til at foregå på to niveauer. Løbende kritiseres således forskellige forsøg på at opstille almene økonomiske lovmæssigheder indholdsmæssigt, og gennem denne kritik formuleres nye økonomiske love som f.eks. loven om profitratens tendens til fald (Marx 1970-72, 3.2: 282-306)

Kritikken stopper imidlertid ikke dér. Hvor den klassiske politiske økonomi betragtede økonomiens love som universelle lovmæssigheder - ligesom det også er tilfældet i megen moderne neoklassisk lærebogsøkonomi (Samuelson 1976) - viser Marx de økonomiske loves historiske og sociale karakter. Økonomiske love er altid specifikke for forskellige samfundsformationer, og Marx vil med *Kapitalen* specielt "afdække det moderne samfunds økonomiske bevægelseslov" (Marx 1970-72, 1.1: 94), som er "produktionen af merværdi" (Marx 1970-72, 1.1: 872).

Som senere tiders positivister anser Marx det for videnskabens opgave at afdække universelle lovmæssigheder, altså "tendenser, der virker og slår igennem med jernhård nødvendighed" (Marx 1970-72, 1.1: 92); blot er samfundsmæssige love som den politiske økonomis ikke evige og uforanderlige naturlove. En politisk økonomi er netop politisk, dvs. at dens love afhænger af det givne samfunds politiske struktur, og som sådan er økonomiens love altid sociale konstruktioner.

Den klassiske økonomis forståelse af de økonomiske lovmæssigheder som uforanderlige tjener til at retfærdiggøre en bestemt politisk og økonomisk struktur som uforanderlig, nemlig den herskende liberale samfundsorden. Kritikken af den politiske økonomi bliver derved ideologikritik, idet den viser at det, der anses for naturligt og selvfølgelig, i princippet kunne være anderledes. Marx' socialistiske kritik at den klassiske politiske økonomi viser, at samfundet både politisk og økonomisk kan indrettes anderledes, og historien derfor ikke fuldendes med det borgerlige samfunds markedskapitalisme.

Historiens udvikling ser Marx ikke først og fremmest som en konsekvens af individuelle valg, men som bestemt af usamtidigheden af produktivkræfter og produktionsforhold. Udviklingen i produktivkræfternes tekniske og økonomiske formåen presser bestandig de historiske samfundsformationers produktionsforhold, indtil det punkt nås, hvor den givne samfundsformation ikke længere kan håndtere produktivkræfterne socialt og politisk. Den samfundsmæssige kamp mellem klasserne skærpes såvel økonomisk som politisk og ideologisk, indtil de tilbagevendende oprør mod uretfærdighed, udbytning og undertrykkelse munder ud i en revolution, der forandrer samfundets grundlæggende politiske, sociale og økonomiske struktur.

Videnskab og filosofi har ikke for Marx en specielt privilegeret status som leverandør af sand erkendelse. I forbindelse med teknologien er videnskaben en del af produktivkraftudviklingen (Marx 1970-72, 1.2: 529) og som producent af samfundsmæssig selvbevidsthed er videnskab og filosofi også en del af en samfundsformations ideologiske legitimation. Abstrakt tænkning er en del af den historiske produktion og reproduktion, dvs. socialt konstrueret i sit fundament.

Det betyder dog ikke, at sand erkendelse principielt er udelukket; videnskabelig og filosofisk erkendelse præsenterer sig blot normalt i så begrænset en form, at den alene derved bliver usand. Kun erkendelsen af den totale historiske bevægelse i såvel teori som i praksis kan være sand, ikke tilfældige partielle overensstemmelser. Enhver erkendelse er selv indlejret i en bestemt samfundsformation og kan derfor kun komme til udtryk som samfundsmæssig selverkendelse. Da ethvert samfund i praksis spænder over modstridende interesser, tager enhver sådan selverkendelse parti. Men da den faktiske historiske udvikling for Marx sigter på udviklingen af det sande menneskelige samfund, kommunismen, vil en selverkendelse, der tager parti for denne fremtid, i praksis være den sande. Historiens slutning lever således videre som idé, blot henføres den nu til et samfund hinsides det borgerlige.

For Marx er sand erkendelse som ideologikritik altid principielt praktisk, altså begrundet i en politisk og moralsk bevidsthed og stillingtagen (Marx 1962).

Socialkonstruktivismen mht. erkendelsen undslipper den rene relativisme ved både at være ⁹ knyttet til en aldrig vaklende moralsk-politisk stillingtagen og en realisme mht. lovene for den historiske samfundsudvikling, som Marx finder bekræftet gennem sine økonomiske og historiske studier.

Durkheim: Moral og social klassifikation

En anden udgave af den form for værdifuld socialkonstruktivisme, hvor påvisningen af sandhedens historiske karakter er forbundet med socialt engagement og ønske om samfundsmæssig forandring, finder vi hos Durkheim. Som Marx ser Durkheim sit projekt som både videnskabeligt og moralsk-politisk. Det drejer sig om at forstå det moderne samfund for at forandre det. Som etiker, pædagog og politisk tænkere vil Durkheim i praksis ændre menneskers overbevisninger og handlinger, blot vil han studere den faktisk samfundsmæssige moral grundigt, før han anbefaler bestemte værdidomme. Durkheim betragter etik som en livskunst, som kan praktiseres på et mere eller mindre kvalificeret grundlag, og det er her sociologien bliver relevant. Den videnskabelige sociologi kan levere de sociale fakta om moral, politik og religion, der vil gøre etikkens refleksion og livskunst mere velbegrunderet, og det er for at sikre pålideligheden af de sociale fakta, Durkheim udarbejder reglerne for den sociologiske metode.

Sociale fakta drejer sig i første omgang for Durkheim om moral. Moral er dog ikke blot et spørgsmål for den enkelte om tro og overbevisning; moralen er også det, der får et samfund til at hænge sammen, en solidaritet, der rækker ud over den enkeltes interesser, behov og lyster. Forskellige samfund hylder forskellige moralske idealer til forskellige tider; men Durkheim mener i den tilsyneladende tilfældighed at kunne spore en historisk udviklingslinie. Den stadig større arbejdsdeling betyder, at den enkeltes individuelle bidrag til kollektiviteten har fået øget betydning. Moralsk mener Durkheim at kunne spore en tilsvarende øget samfundsmæssig moralsk værdisætning af det individuelle menneske. En sådan moral, der afspejler at helheden ikke kan undvære de enkelte dele, kalder Durkheim organisk.

Durkheim insisterer på sociale forholds grundlæggende objektivitet. Videnskaben skal ikke konstruere en rationalitet i den sociale virkelighed; den skal uddrage den objektive rationalitet, der er givet immanent i virkeligheden. Durkheim vil dog kun tilskrive den konkrete forståelse af moralens status af en hypotese. Videnskaben om det moralske er kun i sin vorden og tillader ikke endelige konklusioner.

Den filosofiske etik - og en socialisme af den marxistiske type - betragter han derfor som udtryk for menneskeligt overmod: Hvordan skulle ét enkelt menneske med sin begrænsede intellektuelle formåen kunne opnå større indsigt i det gode liv end den kollektive bevidsthed, der er resultatet af en lang samfundsmæssig udvikling? Muligvis kan man engang nå dertil, at videnskabens konstruktioner kan sige noget sikkert desangående; men indtil da er det mest fornuftige at tage udgangspunkt i empirisk induktion og traditionelle sæder.

Imidlertid betragter Durkheim den franske revolutions idealer, frihed, lighed og broderskab som en del af det moderne samfunds tradition, ligesom han er opmærksom på kapitalismens uretfærdigheder; alligevel afviser han enhver snak om klassekamp og voldelig omstyrning af den liberalistiske verdensorden. Overfor Marx' revolutionære socialisme mener Durkheim til socialistisk besindighed og videnskabelighed i mere moderne forstand. Hvor Marx lægger hovedvægten på subjektiv bevidstgørelse af de undertrykte gennem afslørende ideologikritik og fastholder en kategorisk sandhedsfordring, betoner Durkheim på

én gang det positive og frigørende i den herskende ideologiproduktion, altså den bevidsthed, der skabes af det eksisterende samfunds videnskabelige og filosofiske arbejde, og enhver ideologi - dvs. enhver kollektiv bevidstheds - historiske karakter. Durkheim forestiller sig socialismen som det gode liv for alle, på tværs af klasser, udformet og styret af en veluddannet elite, der tager sig af både den politiske regulering af samfundsøkonomien og af udformningen af en moral - altså en ideologi - der kan få samfundet til at hænge sammen. (Sørensen 1998; 1999).

En sådan analyse, hvor den kollektive bevidsthed spiller en central rolle, gør det imidlertid relevant at se nærmere på kollektive forestillinger, altså på de sociale faktas erkendelsesteoretiske og ontologiske grundlag. Kollektive forestillinger er kun til stede i den enkeltes bevidsthed, ligesom de også er skabt af mennesker oprindeligt; men de antager selvstændig virkelighed som kollektive, idet de går ud over den enkeltes bevidsthed, får deres eget liv og møder en given bevidsthed som noget, der påvirker udefra (Durkheim 1898). Den enkeltes bevidsthed er socialt konstrueret i den forstand, at han eller hun er født ind i et eksisterende samfund, med eksisterende kollektive forestillinger om f.eks. moral og religion, som reproduceres socialt gennem opdragelse og socialisering.

Dermed åbnes vejen for sociologiske analyser af alle mulige typer af kollektive forestillinger, og sammen med Marcel Mauss påbegynder Durkheim et sociologisk studium af logikken ved først at sammenligne dens klassifikationer med en række "primitive" former for klassifikation. Udgangspunktet er en skepsis overfor, om evnen til at definere, deducere og slutte induktivt blot er givet umiddelbart i den individuelle forståelses konstitution (Durkheim/Mauss 1903: 162), altså en skepsis overfor den kantianske konstruktivisme, hvor det er den individuelle erkendelsesformåen, der former tingene. De afviser imidlertid også Aristoteles' essentialisme, altså at den logisk klassifikation af genstande og begivenheder i et hierarki af almenbegreber - subsumeringen af flere *species* under ét *genus* - umiddelbart skulle være givet i tingene. I stedet spørger de, om ikke der snarere er nogle sociale rødder til klassifikation som socialt faktum, som sociologien ville kunne afdække (Durkheim/Mauss 1903: 163).

Et studium af klassifikationen blandt naturfolk i Australien og Mexico og en sammenligning af den kinesiske naturfilosofi med den græske viser, hvordan man opdeler virkeligheden på helt andre måder, når det religiøse og sociale udgangspunkt ikke som i den vestlige civilisation er den græske tænkning. I Kina betragtede man f.eks. ikke tid som homogen og målbar i moderne forstand, men derimod primært som underlagt religiøse kræfter, der via flere overlappende klassifikationer af måneder, uger og timer gjorde nogle tidspunkter vigtigere end andre (Durkheim/Mauss 1903: 216-18).

Durkheim og Mauss' konklusion bliver, at de mest primitive klassifikationer er modelleret over den mest fundamentale sociale organisation, nemlig familien, og at den videre klassifikation af tingene ligeledes afspejler, hvordan mennesker har organiseret sig oprindeligt: Den hierarkiske logiks subsumering er kun et aspekt af det sociale hierarki. Tingene klassificeres efter socialt forbillede, og derfor er den primære klassifikation affektiv. "Tingene er først og fremmest hellige eller profane, rene eller urene, venligstemte eller fjendtlige, fordelagtige eller ufordelagtige." (Durkheim/Mauss 1903: 227) Historien om den videnskabelige klassifikation bliver historien om, hvordan menneskers affektive relationer til tingene gradvist er blevet svækket, hvorved det enkelte menneskes refleksion er blevet frigjort fra samfundets sociale pres (Durkheim/Mauss 1903: 229).

I stedet for antropocentrisk relativisme udtrykker Durkheim og Mauss en erklæret "sociocentrisme" (Durkheim/Mauss 1903: 228), altså en socialkonstruktivisme mht.

erkendelse og logik og en realisme mht. den sociale virkelighed og dens betydning for den kollektive bevidstheds form og indhold. Sociologiens muligheder stopper derfor ikke her; generelt har Durkheim stor tillid til, at den videnskabelige sociologi kan bidrage til løsningen af filosofiske problemer (Durkheim 1911: 117), netop fordi kollektive forestillinger, herunder de filosofiske, er social konstruerede.

Både Marx og Durkheim tager udgangspunkt i en social praksis. I modsætning til Marx' opfatter Durkheim dog også al filosofisk og videnskabelig erkendelse som socialt konstrueret, inkl. hans egen. Det gør ham selvfølgelig afvisende overfor en idealistisk historiefilosofi af den marxistiske type, ligesom det også betyder, at sociologien som videnskab selv får historisk karakter. Den sociologiske forståelse kan derfor kun blive en immanent rekonstruktion, men som sådan bliver den det moderne samfunds selvbevidsthed. Med en sådan videnskabelighed som rettesnor udtrykker Durkheim imidlertid tillid til de politiske muligheder indenfor den etablerede samfundsorden, der da også siden Marx - i hvert fald i dele af Vesteuropa - havde udviklet sig i en mere social og demokratisk retning. Den sociale virkelighed er primært af moralsk-affektiv karakter; dette og menneskers grundlæggende moralsk-politiske stræben efter at realisere det gode liv betyder historisk, at heller ikke Durkheim tillægger det teoretiske problem vedr. relativitet og selvreference nogen særlig vægt.

Weber: Kulturvidenskab og idealtipe

Max Weber er i sociologien den klassiske fortaler for videnskabelig værdifrihed og desuden erkendelsesteoretisk konstruktivist i den tradition efter Kant, Durkheim eksplicit tager afstand fra. Han er derfor det naturlige udgangspunkt for en forståelse af den værdifri socialkonstruktivisme, altså den form for socialkonstruktivisme, der ikke lader det frigørende aspekt være et internt anliggende for det videnskabelige arbejde. Marx og Durkheim udvikler deres samfundstænkning ud fra en klassisk filosofisk skoling, og deres beskrivelser af sociale forhold indgår direkte i praktisk filosofiske, dvs. etik-politiske projekter. Weber derimod er videnskabsmand i en mere moderne forstand. Han forstår således "socialvidenskab" på baggrund af studier i allerede etablerede universitetsfag som historie, jura og økonomi, og hans socialvidenskabelige beskrivelser af "kulturvirkeligheden" (Weber 1904: 185) udgør derfor blot en videnskab ved siden af de andre "kulturvidenskaber" (Weber 1904: 184).

Fælles for videnskaber som disse er imidlertid, at de typisk ikke tilskrives videnskabelighed med samme selvfølgelighed som f.eks. fysik og matematik; anerkendelse af dette sociale faktum er udgangspunktet for både Durkheim og Weber. De løser det imidlertid på to meget forskellige måder. Marx og Durkheim opfatter generelt videnskabens mål som opstillingen af love, og for Durkheim er sociologien videnskabelig i denne forstand, blot har den et andet genstandsfelt, nemlig den sociale virkelighed. Weber gør ligeså meget ud af at forklare, hvordan beskæftigelsen med sociale forhold kan blive videnskabelig, men for ham er det afgørende at lægge afstand til det praktiske felt, politik og etik (Weber 1904: 158-59). Webers socialvidenskab deler imidlertid genstandsfelt med de øvrige kulturvidenskaber; det, der for ham karakteriserer socialvidenskaben er, at den som videnskab har en bestemt synsvinkel og metode.

Enhver analyse af den kulturelle virkelighed er betinget af en bestemt synsvinkel, en bestemt "erkendelsesinteresse" (Weber 1904: 161). Ingen bestemt synsvinkel kan være udtømmende, og socialvidenskaben skal derfor ensidigt udvikle sin metode og gennem den stadige anvendelse af sit eget begrebsapparat styrke den videnskabelige arbejdsdeling.

Videnskabens styrke ligger i arbejdsdelingen. Der gives hverken et fuldstændigt system af kulturvidenskaber eller en endelig objektiv videnskabelig analyse af hele den kulturelle virkelighed (Weber 1904: 184). Enhver ny metode rejser nye problemer, og det er derigennem, nye sandheder kan afdækkes (Weber 1904: 166).

Virkeligheden er for en nykantianer som Weber måske nok reelt eksisterende uafhængigt af erkendelsen; men det spiller ingen rolle, da den som *Ding an sich* ikke er tilgængelig uafhængigt af det erkendende subjekt. Socialvidenskabelig viden kan som al anden erkendelse kun blive en konstruktion. Videnskabeligheden kommer derfor til at ligge i denne konstruktions klarhed og rationalitet, og normativiteten kan kun knyttes til det metodologiske, ikke til det indholdsmæssige. Sandheden har ikke noget at gøre med en relation til virkeligheden; i sidste ende er den blot en norm for den videnskabelige aktivitet. "Videnskabelig sandhed er kun [...] at ville sandheden." (Weber 1904: 184)

Webers socialvidenskab - og senere sociologi - får videnskabelig objektivitet gennem udviklingen af sine metodiske erkendemidler, dvs. gennem den bevidste konstruktion af klare begreber og hypoteser vedr. regelmæssigheder i menneskelige forhold (Weber 1904: 175, 179). Inspirationen kommer fra de abstrakte økonomiske videnskaber, hvor man med rationel modeltænkning opnår en høj grad af begrebslig præcision. Webers idealtipe er en sådan præcis begrebslig model, et tankebillede, der konstrueres og får fylde ved at sammenfatte forskellige træk, som bliver tydelige ved en ensidig styrkelse af bestemte synsvinkler (Weber 1904: 191).

Idealtyper er tankekonstruktioner af sammenhænge, skabt vha. fantasien og mulige i logisk forstand. I deres begrebslige renhed kan de aldrig forefindes empirisk i virkeligheden (Weber 1904: 195). Det er imidlertid netop denne afstand til virkeligheden, der if. Weber forklarer idealtypens bidrag til erkendelsen. Den har stor heuristisk værdi, når man sammenligner den med virkeligheden, fordi den gør konstruktionen af hypoteser lettere, og den giver fremstillingen af kulturvirkeligheden større klarhed (Weber 1904: 190,195,198-199,205).

Det vigtigste eksempel på en idealtypisk konstruktion er if. Weber de marxistiske love og udviklingskonstruktioner. Ligeså eminente de er som idealtyper i sammenligning med virkeligheden, ligeså farlige er de, hvis de opfattes som empirisk gyldige eller endnu værre, som udtryk for virkeligt eksisterende tendenser eller kræfter. Det er for Weber det rene metafysik (Weber 1904: 205).

Idealtyper er logiske tankekonstruktioner, ikke idéelle forbilleder. De er - og skal være - værdifri. Alligevel har de en værdiforbindelse til den kulturvirkelighed, de indgår i. Idealtyper afspejler socialvidenskabens synsvinkel og erkendelsesinteresse, dvs. noget der har værdi i den pågældende kulturvirkelighed. Socialvidenskabens kan ikke vurdere en værdis gyldighed, men den kan indgå i vurderinger af værdier både teknisk i forhold til realiseringen af dem og strategisk i forhold til deres gennemførlighed.

Idealtyper indgår ikke desto mindre i et kompliceret og uoverskueligt net af teoretiske begreber, der benytter det empiriske til illustration. Idealtyper blander sig f.eks. med artsbegreber, idealtypiske artsbegreber med gennemsnitsbegreber, menneskelige idealer blandes med idealtyper for sådanne idealer og alle forveksles de med hinanden og atter andre på kryds og tværs. Weber vil ikke hævde, at idealtyper er nødvendige for forskning og erkendelse (Weber 1904: 195,205). Erkendelse ledes for Weber altid af kulturelle interesser og værdier, og dette gælder derfor også konstruktionen af idealtyper. Kun den konkrete erkendelse af kulturfænomener kan afgøre, om idealtypen er rent tankespind eller en frugtbar videnskabelig begrebsdannelse (Weber 1904: 193).

Idealtyper kan indgå i idealtypiske udviklingskonstruktioner, ligesom idealtyper også

indgår i kulturvirkeligheden som idéer med kulturel betydning og værdi. Med kulturens fremadskreden vil der bestandigt opstå nye problemstillinger, der giver nye idealtyper kulturel betydning og værdi. Idealtypen er forgængelig, fordi dens betydning kan skrumpes; men derfor er der også altid brug for konstruktion af nye idealtyper (Weber 1904:206). 13

En sådan proces ser man se afspejlet i Webers egen idealtypiske udvikling af socialvidenskab til sociologi, hvor hans opfattelse af videnskabelighed også ændres. Webers sociologi har i modsætning til socialvidenskaben nemlig noget, der minder om et genstandsfelt, nemlig social handlen. Og metodologisk skal den ikke bare tolkende forstå via begrebslige idealtyper; det præciseres nu, at sociologien tillige skal forklare den sociale handlens forløb og virkninger kausalt (Weber 1990: 1).

Både i Webers socialvidenskab og sociologi bliver begreber, der klassificerer den sociale virkelighed, imidlertid til konstruktioner, og videnskabeligheden ligger i første omgang i den metodiske præcisering af de begreber, der tjener som middel til vores erkendelse. Weber skærper pointen ved at hævde, at jo skarpere og mere entydig, jo mere verdensfremmed idealtypen er konstrueret, des bedre opfylder de deres rolle (Weber 1990: 9-10). Denne begrebskonstruktion er dog ikke videnskabens mål for Weber; for at være videnskabelig skal en forklaring gøre brug af klart konstruerede begreber, men målet i sociologien er en kausal forklaring på et givet fænomen. Selv den bedste konstruktion kan aldrig blive mere end en blandt flere mulige konstruktioner; og betydningen af en given konstruktion afhænger i sidste ende af den værdi, den tillægges i den kulturelle virkelighed. Kun den kausale forklaring kan sikre sociologiens videnskabelighed.

Som sådan er der ikke noget i dette sidste, som Marx og Durkheim ville behøve at afvise, fordi deres fokus er et andet. Mens de fokuserer på det fænomen, at man i et samfund umiddelbart møder en allerede socialt konstrueret ideologi og kollektiv bevidsthed, så fokuserer Weber på den bevidste konstruktion af videnskabelige begreber til analyse af de sociale fænomener, vi møder i et givet samfund. Marx ville dog afvise, at denne konstruktion kunne undslippe det ideologiske, og Durkheim ville analysere konstruktionen sociologisk, før han hævdede dens gyldighed. Det afgørende for Marx og Durkheim er, at den sociale bevidsthed konstrueres bag om ryggen på os, mens det for Weber er, at sociale fænomener er konstrueret af bevidstheder, ja, det sociale som sådan er en erkendelsesmæssig konstruktion. Mens Durkheim og Marx som socialkonstruktivister er realister m.h.t. det sociale, så er Weber som kantiansk konstruktivist anti-realist m.h.t. kulturvirkeligheden i sig selv, dog med tendenser til realisme m.h.t. social handlen.

Problemet for en værdifri socialkonstruktivisme som Webers er, at dens fokus på videnskabelig erkendelse og dens teoretiske erkendelsesideal betyder, at den gør sig sårbar over for anklager om subjektivism og relativisme, og konfronteret med skeptiske indvendinger vedrørende den videnskabelige erkendelses gyldighed i sociologien, har den hverken en idealistisk historiefilosofi eller et praktisk filosofisk projekt at støtte sig til. Webers værdifri socialkonstruktivisme kan derfor ikke afvise den filosofiske erkendelsesteori og dens arsenal af ahistoriske analysebegreber, subtile distinktioner og universelle gyldighedskriterier. Og over for sådanne standarder for videnskabelighed, får selv den mest reflekterede og stringente samfundsvidenskab store vanskeligheder.

Sociologi, samfundsvidenskab og filosofi

Socialkonstruktivisme er et så rummeligt begreb, at det i den ene eller anden form kan skrives ind som en integreret del af den klassiske sociologiske teoriarv, og gængse definitioner af

socialkonstruktivisme er da også så brede, at ingen moderne sociolog ville falde udenfor 14 (Andersen 2001: 102). På den baggrund kan man sige, at de socialkonstruktivistiske ansatser i deres helhed er konstitutive for sociologien som videnskab. Uden socialkonstruktivisme, ingen sociologi. Men når så socialkonstruktivisme er en betingelse for sociologi, når man således tilsyneladende ikke kan tænke sig en ikke-socialkonstruktivistisk sociologi; hvorfor så overhovedet formulere den videnskabsteoretiske diskussion indenfor sociologien i termer af socialkonstruktivisme? Findes der ikke et bedre udgangspunkt for diskussionen af sociologiens videnskabelighed end et begreb, hvis benægtelse tilsyneladende ville implicere benægtelsen af sociologi overhovedet?

Stillet overfor sådanne overvejelser kan man enten forsøge at finde et bedre begrebsligt udgangspunkt eller benægte, at det faktisk forholder sig som beskrevet, altså at sociologi forudsætter socialkonstruktivisme. Til fordel for sidstnævnte strategi taler, dels at sociologer faktisk diskuterer socialkonstruktivisme og således må anse det for et meningsfyldt udgangspunkt, dels at faget sociologi ikke er den eneste ramme for teoretisk forståelse og forklaring af moderne samfundsfænomener. Ud over sociologi taler man stadig om social videnskab eller social teori og mere generelt om samfundsteori og samfundsvidenskab - og uanset hvordan man mere præcist forstår disse betegnelser, så er det i hvert fald klart, at samfundstænkningen omfatter langt mere end blot den klassiske sociologi, som den hidtil er blevet skitseret.

I et sådant perspektiv, hvor samfundstænkningen ud over sociologi også omfatter f.eks. politologi, økonomi og antropologi, er det ikke længere ligeså indlysende, at socialkonstruktivisme er en nødvendig betingelse for en teori om det moderne samfund. Teorier om det moderne samfund som historisk epoke kan også omfatte teoretiske størrelser, der ikke i sig selv opfattes som historiske, som f.eks. magtlogik, økonomiske love eller menneskets natur.

I forsøget på at besvare ovenstående spørgsmål må vi udvide perspektivet fra den klassiske sociologi og betragte diskussionen af socialkonstruktivisme i forhold til samfundstænkning i en noget mere bred forstand og i sidste ende også i forhold til filosofien. For samfundsteoretiske refleksioner hverken begynder eller slutter med Marx, Durkheim og Weber. Alle tre udviklede deres teorier i kritisk dialog med en type liberal samfundstænkning, der stadig lever og har det godt, f.eks. i økonomi og beslutningsteori, og denne type samfundstænkning har sine rødder i den mere individuelt orienterede filosofiske rationalisme og empirisme, som erkendelsesteori og videnskabsfilosofi har udviklet sig fra (Collin 2001). Og ud fra et sådant perspektiv kan man godt benægte socialkonstruktivisme uden at trække tæppet væk under sig selv.

Den værdifulde socialkonstruktivisme kan føres tilbage til den oprindeligt ideologikritiske pointe, at al erkendelse er sket i en speciel social, kulturel og historisk kontekst, og at tankemønstre, der udgiver sig for at være naturlige, selvfølgelige eller universelle, rummer ikke-reflekterede forudsætninger, der afspejler de historiske betingelser, tankerne er opstået under. Denne forståelse af social konstruktivisme - Marx' og Durkheims - tager altså det sociale for givet og går ud fra, at erkendelse er en del af menneskers sociale virke; på dette grundlag afsløres det tilsyneladende naturlige som blot socialt konstrueret.

Den anden betydning af socialkonstruktivisme - Webers værdifri - er i en vis forstand mere radikal. Den anser nemlig vores forståelse af den sociale virkelighed for at være konstrueret gennem et kompliceret samspil af idealtypisk konstruerede begreber, der samlet får værdi af den aktuelle sociale virkelighed, de indgår i. Og det er ikke muligt at komme bag denne forståelse; at tale om den sociale virkelighed i sig selv ville være metafysik. Mere generelt - hvis man betragter den videnskabelige erkendelse som model for den menneskelige

erfaring - betyder den værdifri socialkonstruktivisme, at alle kollektive fænomener blot er mere eller mindre bevidste tankekonstruktioner. Samfund, familie, venskab, herredømme, partier og alle andre fænomener, der tilsyneladende er kollektive, er uklare og ubevidste konstruktioner, der kan - og skal - klargøres via socialvidenskabens bevidst idealtypiske konstruktioner. 15

Den sociale virkelighed kunne være anderledes konstrueret, og derfor kan den principielt dekonstrueres og vises som det, den er, nemlig en fortælling blandt flere mulige om den sociale virkelighed. Konsekvensen af denne tankegang er - idealtypisk og formallogisk - en total relativisme, og man kan se overgangen hos Weber fra socialvidenskab til sociologi som udtryk for ønsket om at finde et mere fast ståsted for videnskabeligheden. Med overgangen til sociologi er Weber således - i hvert fald implicit - gået i retning af en realisme mht. enkelte menneskers sociale handlinger og deres motiver.

I Webers sociologi er den fortolkende forståelse kun indledningen til en kausal forklaring af fænomener i den sociale virkelighed. Men hvis forståelsen skal være relevant for den endelige kausale forklaring, så må de begreber, der konstrueres i forståelsen, kunne genfindes i den kausale forklaring; når den idealtypiske forståelse konstrueres i termer af meningsfulde - oftest rationelle - sociale handlinger, så må også den kausale forklaring kunne indoptage de aspekter, som disse begreber henviser til. Og det implicerer, at enkeltstående menneskelige individer, deres motiver og sociale handlinger betragtes som kausalt relevante omdrejningspunkter i forklaringen af et givet forløb, altså et skridt i retning af realisme m.h.t. individers sociale handlinger.

I Weber socialvidenskab forsvares videnskabelig objektivitet dog som vist metodologisk. Inspirationen er her især de økonomiske videnskaber (Weber 1904: 165-69), og det er i disse videnskaber, han finder *homo economicus*, det ahistoriske, alvidende og fuldt ud rationelle subjekt, der i økonomien betragtes som en nødvendig modelteoretisk forudsætning for videre kvantitative beregninger. Samme aktør forudsættes i *Rational Choice Theory* og diverse spilteoretiske analyser og paradokser (Pedersen 2000: 151). For Weber er *homo economicus* en idealtipe, ikke en beskrivelse af en virkeligt eksisterende aktør, og i den rationelle beslutningsteori er *homo economicus* en normativ forudsætning for optimering af valg, dvs. heller ikke en beskrivelse af noget faktisk eksisterende. Den rationelle beslutningsteori er normativ; den siger, at man bør forsøge at handle som foreskrevet, ikke at man rent faktisk gør det (Elster 1995: 11).

Alligevel støder man i nogle samfundsvidenskabelige teorier på ræsonnementer, der tilsyneladende slet ikke er opmærksom på denne aktørmodells normative, kontrafaktiske og hypotetiske karakter, ligesom man i den filosofiske etik kan møde refleksioner, der hævder deres moralske almengyldighed for menneskelig handlen ud fra en opfattelse af subjektet i stil med *homo economicus* (Sørensen 1999: 108-09). Ovennævnte problematiske forhold mellem idealtypisk forståelse og kausal forklaring bidrager uden tvivl til denne misforståelse; men den afgørende baggrund finder man i den klassiske politiske økonomis filosofiske forudsætninger, nemlig den britiske empirisme, hvis liberale moralfilosofi og politiske økonomi er så tæt forbundne, at de ofte deler aktør opfattelse. Overfor en sådan filosofisk baseret, liberal samfundstænkning udgør socialkonstruktivisme i en hvilken om helst form et reelt alternativ.

Den liberale tradition er kendetegnet ved sin metodologiske individualisme, hvor moral, politik og økonomi analyseres i termer af individuelle aktører. Idealtypisk kan man skelne mellem to aktør modeller, den ovennævnte fuldtud rationelle nytteoptimerende egoist, altså *homo economicus*, der især finder anvendelse i økonomi (Brodbeck 2000: 194-7),

og en aktør, der er splittet mellem denne rolle og en i dette lys uforklarlig sympati for andre mennesker. Denne splittede aktør er i udgangspunktet for såvel klassiske liberalister som Adam Smith og Herbert Spencer (Kropotkin 1924: 204-10, 290, 305-7) som utilitaristerne Jeremy Bentham og John Stuart Mill (Guisán 1992; Sørensen 2001).

Forskellen mellem dem består, dels i hvor megen vægt de tilskriver de indgående faktorer, dels i forholdet mellem grundlag og begrundelse. De klassiske liberalister lader det ontologiske, sympatien eller den moralske sans være grundlag for moralen og stoler desuden på Guds forsyn, den usynlige hånd som et regulerende princip, der holder den rationelle egoisme i skak. For disse liberalister sker begrundelsen af moralsk gyldighed ved henvisning til det moralske grundlag; utilitaristerne derimod adskiller det ontologiske grundlag fra den rationelle begrundelse og deducerer moralsk gyldighed ud fra et begrundelsesprincip, nemlig princippet om størst mulig lykke for det størst mulige antal.

Udviklingen af samfundsvidenskaberne i den liberale tradition kan ses som en fortrængning af den splittede aktørmodel til fordel for *homo economicus*. Det er denne udvikling, der har muliggjort matematiseringen i neoklassisk økonomi og udviklingen af beslutningsteorien som en selvstændig disciplin, der har afgørende indflydelse på både økonomi, sociologi, politologi og etik, især i den engelsksprogede verden. For forståelsen af konflikten mellem den værdifulde og den værdifri socialkonstruktivisme er dette af afgørende betydning. Marx og Durkheim udvikler nemlig deres respektive teorier om det moderne samfund gennem en kritik af den politiske økonomis liberale præmisser, mens det for Weber er selve grundlaget for udviklingen af en videnskabelig metodologi for sociologien.

I denne sammenhæng er det vigtigt at præcisere, at den liberale aktør hænger nøje sammen med den britiske empirismes filosofiske subjekt, hvis normativitet også retter sig mod erkendelsen. Det erkendende subjekt skal stå i et værdifrit forhold til sin omverden, og dette forhold forstås primært ud fra det traditionelle aristoteliske begreb om teoretisk *an-skuelse*, *theoria*, hvor afstand og objektiv erkendelse, *episteme* idealiseres i forhold til *praxis*' engagerede deltagelse og erfaring (Johansen 1998: 292). Det drejer sig for denne type filosofiske subjekt om at opnå sikkerhed og sandhed i erkendelsen, såvel i moralsk-politiske som videnskabelige forhold (Sørensen 1999).

Udgangspunktet for den britiske empirisme er Lockes *tabula rasa*-princip: Det er kun sanserne, der kan levere indholdet i erkendelsen; der findes ingen medfødte idéer. Humes genoplivelse af de skeptiske indvendinger overfor såvel sanseerkendelse som fornufterkendelse skærper empirismen i retning af en kritik af erkendelsens gyldighed (Hume 1748: Sektion XII), og Kants sondring mellem erkendelsen form og indhold er svaret på denne provokation: Det erkendende subjekts forstandsbegreber strukturerer hos Kant de indkommende iagttagelser og gør objektiv erkendelse mulig; men erkendelsens genstand, tingen i sig selv, kan man intet sige om (Kant 1783: 14, 18-21). Dette kompromis mellem medfødte idéer og sansning, hvor subjektet konstruerer sit objekt, efterlader altså tingen i sig selv uden for vores erkendelses rækkevidde.

Fælles for disse filosofiske subjekter er imidlertid det fuldstændige fravær af refleksioner i forhold til historiske, sociale og kulturelle faktorer indflydelse på erkendelsen. Naturvidenskab, især matematik og fysik er modellen for erkendelse overhovedet, idet det antages at videnskab ligesom filosofi stræber efter at levere evige sandheder om det værende. På disse præmisser bliver der hos Kant ikke tale om socialkonstruktivisme, kun om konstruktivisme; og konstruktivisme er i denne sammenhæng et svar på en universel skepsis som Humes mht. den menneskelige erkendelses formåen og gyldighed, altså en skepsis mht. realistiske udlægninger af videnskabens resultater.

Den britiske empirismes erkendelsessubjekt er det strukturerende udgangspunkt 17 for de videnskabsfilosofiske teorier, der refereres til i den moderne diskussion om socialkonstruktivisme (Wenneberg 2000; Collin 2001), dvs. linien fra den logiske empirisme - også kaldet logisk positivisme - over Popper, Kuhn og Feyerabend til den moderne diskussion i termer af realisme og socialkonstruktivisme (Olesen 1993; 1996).

Denne type erkendelsesteoretiske diskussion kan bringes i dialog med den del af sociologiens metodediskussioner, der har Kants konstruktive erkendelsessubjekt og *homo economicus* som udgangspunkt, nemlig en værdifri socialkonstruktivisme som Webers. Parsons' sociologi bygger netop på dette grundlag, og derfor kan den videnssociologiske kritik af hans elev, Robert Merton finde inspiration i Kuhns opgør med den logiske empirisme.

Inden for denne filosofiske ramme er der en modsætning mellem realisme og konstruktivisme, og hvis man tolker socialkonstruktivisme værdifrit, så kan filosoffer hævde, at diskussionen om socialkonstruktivisme skal føres ud fra disse filosofiske præmisser, uanset hvad man måtte mene indenfor sociologien (Collin 1998: 43).

I det værdifulde perspektiv er det derimod ikke så indlysende, at det filosofiske erkendelsessubjekt er udgangspunktet for diskussionen; det er faktisk tværtimod sådan, at den værdifulde socialkonstruktivisme i sig selv er en kritik af disse ahistoriske filosofiske præmisser. Socialkonstruktivister udviser derfor ofte fjendtlighed eller foragt overfor filosofien, som de kender den (Collin 2001), og det er - ikke mindst i den anglofone verden - typisk ovennævnte tradition.

Erkendelse og bevidsthed

En stor del af den moderne diskussion om socialkonstruktivisme har således fokuseret på viden og erkendelse i forhold til videnskaben, som den forstås af den naturvidenskabeligt orienterede videnskabssociologi og -filosofi i den empiristiske tradition (Barnes/Bloor 1982; Collin 1998; Potter 1997; Searle 1995; Sismondi 1993; Turner 1991; Wenneberg 2000), og det er helt i overensstemmelse med den værdifri opfattelse af problematikken.

Begge typer socialkonstruktivisme kan i dette filosofiske perspektiv siges at være anti-realister mht. til den videnskabelige erkendelse; men hvor den værdifulde tager udgangspunkt i ubevidste konstruktioner, kausalt forbundne med den historiske og sociale virkelighed i sin helhed, vælger den værdifri dels den kantianske konstruktivisme, dels den bevidste, fantasifulde tankekonstruktion i idealtypen, og det giver et anderledes frit forhold mellem erkendelsemæssig konstruktion og social virkelighed. Den værdifulde socialkonstruktivist lader den sociale ontologi sætte rammerne for erkendelsen, mens den værdifri har et erkendelsesteoretisk eller metodisk fokus, angiveligt uafhængigt af ontologiske spekulationer.

For begge typer socialkonstruktivisme gælder, at de som filosofiske positioner først og fremmest skal være konsistente og reflektive, dvs. de skal være logiske sammenhængende, og de må ikke undergrave sig selv (Turner 1991). Erkendelsesteoretisk anskuet vil begge have et refleksivitetsproblem, nemlig at den socialkonstruktivistiske ansats rammer selve den, der forfægter en socialkonstruktivistisk position. Hvordan kan man hævde gyldighed af sine egne analyser, når man anfægter universel gyldighed generelt (Järvinen 1998)?

Denne tankegang, hvor man betragter såvel de klassifikatoriske begreber som de historiske (store) fortællinger som fantasifulde tankekonstruktioner, opfattes i dag som den post-moderne betingelse. Sociologien har i nogle tilfælde som konsekvens heraf valgt at ignorere de generelle teoretiske refleksioner og i stedet koncentreret sig om dybdegående,

men lokalt afgrænsede empiriske eller historiske undersøgelser (Barnes/Bloor 1982; Knorr¹⁸ Cetina 1993; Turner 1991). I det erkendelsesteoretiske perspektiv fjerner det imidlertid ikke problemet med refleksiviteten, for hvilken status har resultaterne af sådanne afgrænsede undersøgelser? Er det videnskabelige analyser, velunderbyggede debatindlæg eller blot gode historier?

Overfor det erkendelsesmæssige refleksivitetsproblem ved relativeringen af givne sandheder kan man vælge flere strategier. En klassisk strategi i moderne samfundstænkning har været antagelsen af en historisk udvikling, hvis fremadskreden for bevidstheden betyder stadig mere generelt gyldige erfaringer, der muliggør afsløringen af blot relative og tidsbundne erkendelser. Det er den løsning, vi finder indeholdt både i den mere ontologiske tankegang hos Marx og Durkheim og i Webers historie om den tiltagende rationalisering i vesten (Weber 1995). En anden klassisk strategi er den, Weber vælger med sin sociologi, nemlig at fastholde det erkendende subjekts erkendemuligheder ved at forfine metodologien i lyset af de relativistiske indvendinger.

Begge typer socialkonstruktivisme kan imidlertid i dette perspektiv opfattes som ahistoriske og apolitiske positioner inden for den teoretiske filosofi: Den værdifulde lægger vægten på det ontologiske - den sociale virkelighed - mens den værdifri tager afsæt i erkendelsesteorien. De to positioner er derfor ikke i logisk forstand i direkte modstrid med hinanden; men det erkendelsesteoretiske perspektiv anfægter dog principielt legitimiteten af ontologiske refleksioner, og det ontologiske perspektiv vil typisk kritisere erkendelsesteoriens implicite ontologi som alt for simpel.

Den værdifulde hævder altså typisk en ontologisk realisme mht. til det sociale, mens den værdifri omvendt hævder en erkendelsesteoretisk begrundet anti-realisme. I den forstand vil accepten af den værdifri socialkonstruktivisme gøre anerkendelsen af den værdifulde opfattelse meningsløs; ud fra det værdifri perspektiv er Marx' love som nævnt blot tankekonstruktioner uden direkte forbindelse til virkeligheden. Derfor anfægter de to perspektiver alligevel i praksis hinanden, også ud fra et rent teoretisk perspektiv.³

For den værdifulde socialkonstruktivisme er dette imidlertid ikke blot et teoretisk problem. Den værdifulde socialkonstruktivisme sigter nemlig eksplicit på social forandring, mens den værdifri har den rene videnskabelige erkendelse som ideal. I det værdifulde perspektiv viser den afgørende forskel sig i, at Marx ikke taler om viden eller erkendelse, men om bevidsthed, "bevidst-væren" (*Bewusstseins*). "Bevidstheden er [...] fra første færd et samfundsprodukt og vedbliver at være det, så længe der overhovedet eksisterer mennesker." (Marx 1962: 103) Og Durkheims fokus er tilsvarende den kollektive bevidsthed, *conscience collective*, der udvikler sig historisk sammen med de øvrige samfundsforandringer, og som forstået som kollektiv samvittighed er vores moralske fundament (1893: 84-5, 445-7).⁴

Den værdifuldes ontologiske fokus kommer til udtryk i en interesse for at ændre det værende, såvel den sociale væren og den menneskelige bevidsthed, herunder videnskabelig

³ I det værdifri perspektiv har man sondringer, der lægger et tilsvarende snit inden for sociologien som etableret videnskab. Sondringerne mellem metodologisk individualisme vs. holisme og aktør vs. struktur er klassiske; men man kan også tale om faktaparadigmet over for handlingsparadigmet (Gilje & Grimen 1993: 95).

⁴ Via det svenske ord for bevidsthed, *medvetande* kan vi få en oversættelse af *conscience* som med-viden, dvs. en viden, der følger med. Man kunne selvfølgelig udlægge det som noget, der følger med viden, men det forekommer ikke rimeligt. Det centrale meningsindhold i denne med-viden fastlægges nemlig af dobbeltheden i det franske *conscience*, der også betyder samvittighed, dvs. at samvittighed er den form for bevidsthed, vi lever med som praktisk handlende mennesker.

erkendelse. Den værdifri derimod udtrykker en erkendelsesteoretisk interesse i det givne 19 og den videnskabelige erkendelse af dette givne, fordi den betragter viden som konstrueret i kantiansk forstand og derfor mere formet af det erkendende subjekts erkendelsesformåen end af tingen i sig selv.

Bevidsthed i Marx' og Durkheims forstand er noget langt mere omfattende og reflekteret end det erkendelsesteoretiske begreb om viden og erkendelse, man normalt opererer med i videnskabsfilosofi og sociologi. Når erkendelsesteorien taler om viden, så er det interessante, om denne viden er sand eller ej (Gustavsson 2001: 39). Viden er om noget, og dette noget er erkendelsens genstand. Genstanden kan være mere eller mindre rigtigt erkendt, og målet med erkendelsesteori og videnskabsfilosofi er normativt at etablere en praksis for videnskabelig erkendelse, der sikrer sand viden om genstanden.

Som videnskaben er filosofien således interesseret i genstandene, ikke i erkendelsen som sådan; erkendelsesteorien har tilsyneladende gjort erkendelsen interessant at undersøge, men det er kun fordi man efter Hume og Kant har en mistanke om, at vi ikke erkender genstanden korrekt. Det er denne teoretisk filosofiske tankegang, hvor idéen om den absolutte sandhed fastholdes som norm for erkendelsen samtidigt med anerkendelse af skepticisomens relevans, der strukturerer den værdifri socialkonstruktivisme (Kjørup 2001: 15-6)

Durkheim og Marx' begreber om bevidsthedens sociale konstruktion er også normative og filosofiske, men i en helt anden forstand, nemlig i deres *praxis*-orientering, dvs. i deres moralsk-politiske normativitet. Det drejer sig om i praksis at ændre den sociale virkelighed ved at opnå den rigtige bevidsthed om sin samfundsmæssige og historiske væren og dermed ophæve det, som især marxister kalder den falske bevidsthed. Bevidstheden er på vej til sandheden, hvis den forstår hele den givne sociale virkelighed på en sådan måde, at det sande samfund kan virkeliggøres. Men først i det sande samfund kan bevidstheden endeligt blive sand; kun i den sande væren kan den bevidste væren være sand. Denne type marxistisk sprogbrug udviser et langt mere omfattende sandhedsbegreb, hvor sandhed ikke blot er norm for erkendelsen, men tillige bliver norm for handling og samfundsindretning, en sprogbrug, man kan betragte som en følge af Hegels forsøg på at forene teoretisk og praktisk filosofi (Heidegren 1995: 15).

Med et sådant begreb om bevidsthed og sandhed kan man forstå menneskets bevidste væren som bevidst aktivitet, der ikke blot omfatter erkendelse og videnskab, men også f.eks. arbejde, politik, kunst og erotik (Sørensen 1994). Videnskabelig erkendelse er blot én bevidsthedsaktivitet, én form for bevidst væren og gøre. Og bevidsthed omfatter også ubevidst eller førbevidst væren og gøre. At have en bevidst væren og gøre betyder, at man lever i et samfund med en bevidsthed, en medviden, ikke at man er fuldstændig bevidst om indholdet af denne bevidsthed, altså at man ved, hvad den indeholder. Denne medviden er dog ikke blot en tavs viden i gængs forstand (Gustavsson 2001). Det er hverken blot en endnu ikke udtalt teoretisk viden eller en håndværksmæssig kunnen; den er også en praktisk erfaringsbaseret klogskab, der kommer til udtryk i etik og politik. Dette er en afgørende forskel mellem viden og bevidsthed.

En sådan normativ forståelse af begrebet bevidsthed udelukker dog ikke, at man også kan tale om det deskriptivt og videnskabeligt. Man kan således mere eller mindre korrekt beskrive menneskers bevidsthed om deres egen samfundsmæssige væren, dvs. det bevidste liv, mennesker har sammen i et givet historisk samfund. Og som sådan kan et samfunds kollektive bevidsthed udforskes videnskabeligt indenfor sociologien, sådan som Durkheim lægger op til.

Overfor videnskabsfilosofiens snævre fokus på det erkendelsesteoretiske

vidensbegreb giver Marx' og Durkheims socialkonstruktivistiske udlægninger af menneskers åndelige liv den kritiske pointe, at bevidstheden aldrig gennem ahistorisk, øjeblikkelig erkendelse kan nå sand viden, hverken i snæver eller i den ovenfor nævnte mere omfattende forstand. Uanset om man taler om bevidste eller ubevidste tankekonstruktioner, vil det erkendende subjets bevidsthed altid være formet historisk.

Medreflekteres dette forhold ikke konkret, så vil man i det samfundsvidenskabelige arbejde kun kunne producere sandheder, der med deres naturalisering af historisk skabte enkeltforhold fordrejer den kollektive bevidsthed om den sociale virkelighed. Det værdifri fokus på subjektets erkendelse af det partikulære slører helhedens foranderlighed og fungerer derved som ideologisk legitimation af den bestående orden, ikke blot i videnskabelig henseende, men også i politisk. Også ud fra sit eget praksis-perspektiv anfægter den værdifulde socialkonstruktivisme altså gyldigheden af den værdifri videnskabelighed.

Relativisme og nyere socialkonstruktivisme

De to betydninger af socialkonstruktivisme er ikke blot forskellige; de anfægter også hinanden, både i et rent teoretisk værdifrit perspektiv og i et politisk værdifuldt. Vælger man den ene betydning, har man dermed anfægtet gyldigheden af det andet perspektiv *et vice versa*. Man kan derfor ikke, som det ofte ses (Knorr-Cetina 1993; Wenneberg 2000; Järvinen 1998), indlede en diskussion af socialkonstruktivisme med en klassifikation af forskellige typer konstruktivisme, for derefter ganske uanfægtet diskutere socialkonstruktivismen som var det en velafgrænset og entydighed helhed; man bliver nødt til at vælge, i det mindste mellem de to her nævnte betydninger.

Med Aristoteles' begreber bliver man nødt til at tage stilling til, om socialkonstruktivismen forholder sig til verden som i *teoria* eller i *praxis*, om målet er den rene erkendelse, *episteme* eller deltagelse i samfundslivet *xxz* den praktiske livsklogskab, *phronesis* (Johansen 1998: 292). Den værdifulde socialkonstruktivistiske sociologi er *praxis*-orienteret, mens både den værdifri sociologi, den neo-klassiske økonomi og den filosofiske erkendelsesteori og videnskabsfilosofi har *episteme* som erkendelsesideal.

Ikke desto mindre er megen moderne sociologisk teori netop kendetegnet ved at forsøget på at medtænke begge perspektiver, dvs. kombinere kritikken af den videnskabelige erkendelses selvfølgeligheder med kritikken af den herskende politiske ideologi, ja, det er faktisk et af de mest karakteristiske træk ved de tankegange, man i dag kategoriserer som socialkonstruktivistiske. Der er dog stadig en forskel på, hvad man har som udgangspunkt og hvor man lægger vægten. For nogle er den værdifulde politiske kritik det strukturerende udgangspunkt, for andre den værdifri filosofiske erkendelsesteori; og nogle lader det teoretiske perspektiv få det sidste ord, andre det praktiske.

Det praktiske værdifulde perspektiv er fremtrædende i Frankfurterskolens tidlige kritiske teori, hvor Max Horkheimer radikaliserer den marxistiske ideologikritik med nykantiansk erkendelseskritik. Kritikken af den herskende ideologi i traditionel teori retter sig ikke blot mod det ideologiske indhold af den herskende tankegang; de herskende materielle og politiske forhold bestemmer selve erkendelsens anskuelseskategorier og forstandsformer, og derfor kan den kritiske teori ikke på nogen måde udtale sig positivt om det samfund, som arbejderbevægelsens kamp skal føre frem til. Først i den realiserede utopi er sand tænkning mulig; indtil da må man nøjes med immanent kritik (Horkheimer 1937).

En sådan kritik leverer den unge Habermas med sin fastlæggelse af en indholdsmæssig sammenhæng mellem erkendelse og interesse. Positivismens værdifri

enhedsvidenskab opdeles i tre, nemlig naturvidenskab, humanvidenskab og samfundsvidenskab, hver med deres specifikke metodiske idealer og erkendelsesledende interesser. Mens Weber som nævnt betragter sådanne interesser som et særkende for kulturvidenskaberne, mener Habermas, det er et generelt træk ved erkendelsen som sådan. Naturvidenskaben og de empirisk-analytiske videnskaber generelt styres af en teknisk beherskelsesinteresse; humanvidenskaberne har hermeneutikken som metode, og fortolkningen ledes af en interesse i forståelse og konsensus i forhold til det bestående; samfundsvidenskabens metode er ikke så klart fastlagt, men der kan man - i den marxistiske udgave - finde den kritisk-frigørende interesse, der motiverer kritisk teori (Habermas 1965).

Samtidig med Horkheimer - og ligeledes i Frankfurt - kritiserer Mannheim i sin ideologikritiske videnssociologi såvel positivisme - her: empirisme - som nykantianisme for deres statiske erkendelsessubjekt. Positivismen hævder erkendelsens tætte forbindelse til virkeligheden, mens nykantianere som f.eks. Weber fastholder videnskabelig tænkning uafhængighed og egne gyldighedskriterier. Mannheim vil fastholde begge aspekter i en bearbejdning af hermeneutikken og Scheelers fænomenologi og desuden medtænke erkendelsessubjektets historiske væren. Tænkning og væren, viden og virkelighed indgår en total social proces, indeholdende alle idéer, også videnssociologens; en tænkning er ideologisk, hvis den er ude af trit med væren, mens utopien lover en overensstemmelse. Nykantiansk erkendelseskritik og empirisk forskning skal analytisk holdes adskilt, men begge indgår i den videnssociologiske praksis; i studiet af viden kræves historisk viden om videns indhold og struktur, men også overvejelser over sandhed, mening og gyldighed i forhold til den historiske proces, filosofien og videnssociologien selv er indlejret i (Petersen 1997: 112-8, 142-5).

Mannheims omfattende og spændingsfyldte vidensbegreb gør det muligt at bringe den ontologiske bevidsthedstænkning i dialog med erkendelsesteorien; i et værdifrit perspektiv indebærer denne tankegang dog stadig, at erkendelsen er relativ i forhold til den historiske udvikling, og dermed i teoretisk henseende på forhånd suspekt. Mannheims perspektiv er imidlertid værdifuldt, dvs. han med sin videnssociologi tager parti for social og kulturel frigørelse, konkret ved sin opbakning til den ungarske revolution gennem et professorat i filosofi under rådsrepublikken i 1919 (Petersen 1997: 75). I Mannheims videnssociologi fortolkes relativisme derfor som en styrke under betegnelsen 'relationisme' (Bertilsson 1998: 22). Videnssociologien betragter altid tænkning i relation til den sociale og historiske væren; målet er netop at bringe dem harmoni med hinanden.

Disse værdifulde socialkonstruktivister fastholder ligesom Marx og Durkheim forskellige appellinstanser i deres politiske kritik, som f.eks. den menneskelige fornuft, selvrefleksions kraft, proletariatets bevidsthed, æstetisk erkendelse eller - som hos Mannheim - 'den fritsvævende intelligentsia'. Mange moderne socialkonstruktivister er imidlertid kendetegnet en manglende tro på såvel eksistensen af en sådan instans som det ønskelige i at have den. Accepten af et mere værdifrit og teoretisk ideal om videnskabelig viden gør sådanne størrelser metafysiske og dermed uvidenskabelige. Men på den anden side betyder accepten af Webers konstruktivistiske videnskabelighed, at der åbnes op for relativismediskussionen. Nogle accepterer denne udfordring; andre som Berger og Luckman afviser, at filosofiske diskussioner af gyldighed og erkendelse er relevante inden for videnssociologi (Berger & Luckmann 1971: 13-5).

I Berger og Luckmanns udgave bliver Mannheims videnssociologi en empirisk-sociologisk disciplin, der beskæftiger sig med institutionalisering af den hverdagsviden, der giver sig i hverdagslivet. Hverdagslivet er individuelt problemløsende, og hverdagsviden

pragmatisk. Den fænomenologiske tilgang sætter mening og sproglig struktur i centrum; 22 men den problemløsende antropologi og udviklingspsykologi forvandler sproglig mening til subjektets hensigt og handlingsmål. Processen, der externaliserer, objektiverer og internaliserer mening betegnes som dialektisk - "produktet slår tilbage på producenten": men dialektikken fuldendes først med socialiseringen af en ny generation. Denne primærsocialisering er mødet med en bastant helhed af viden, hvis legitimitet gives så meget mening af identifikationsobjekter, at den bliver umulig at modstå (Berger & Luckmann 1971: 56, 70-1, 78-9, 154), dvs. at den sociale virkelighed konstrueres af nogle og fremtræder for andre som objektiv givet og meningsfuld.

Den historiske materielle væren bliver derved tilsyneladende et givet vilkår, hvis mening man kun kan forholde sig pragmatisk og ikke moralsk-politisk til. For Berger og Luckmann indsnævres videnssociologiens samspil med den dynamiske og modsætningsfyldte sociale totalproces til en empirisk beskrivelse af subjektets rationalisering og institutionalisering af vaner. Trods indledende henvisninger til videnssociologiens rødder hos Manheim og Marx, underspilles det værdifulde frigørende perspektiv defensivt i forhold til de gældende normer for beskrivende sociologi (Berger & Luckmann 1971: 17-24, 209-11).

I fransk sammenhæng åbner allerede Mauss op for den forstående sociologis erkendelsesteoretiske konstruktivisme (Sørensen 2001: 82-4). Dette værdifri perspektiv videreudvikles af Levi-Strauss og kommer til at bestemme den tidlige Foucaults opgør med strukturalismen. Foucault fremhæver således, at hans fortolkning af det historiske materiale ikke er den endelige fortolkning af kendsgerningerne, men blot mulige fortolkninger af tegn, der allerede er fortolkninger af andre tegn (Descombes 1986: 104-5). *Galskabens historie* forsøger at bringe det fortrængte og undertrykte frem som subjekt og lade det komme til orde som sig selv (Raffnsøe 1994: 95-6), og *Overvågning og straf* beskriver udviklingen fra den afgrænsede grusomme straf til den almene disciplinering i det moderne samfund. Både emner og fortolkning viser det værdifulde, frigørende sigte; men selvom han undergraver traditionel videnskabelig legitimitet (Kristiansen 2001: 391-9), så anfægter han ikke relativismeindvendings relevans og gyldighed. Foucault underkaster sig som positivistisk videnskabsmand tilsyneladende den filosofiske erkendelsesteoris teoretiske fordringer og anser følgelig sine egne fortolkninger for blot konstruerede fortællinger i stedet for gyldige *praxis*-orienterede erfaringer.

Også hos den tidlige Derridas synes det overordnede teoretiske perspektiv at undergrave tekstens kritiske og potentielt *praxis*-ledende konklusioner. Hans minutøse læsninger af klassiske kulturtekster skal fremskrive den forskydning, der får fornuft, mening og sandhed til at forvandles til et spil, logikkens herredømme til en komedie, og gennem list tillader os at undslippe dialektikkens og historiens lukkethed; og så alligevel ikke, for teksternes centrale begreber indeholder en irreducibel dobbelthed, en forskel, der sætter et dialektisk spil i gang, der ingen slutning har og som derfor er uafgørligt (Descombes 1986: 121-34).

Påvisningen af distinktioners nødvendige asymmetri og hierarki (Derrida 1968: 128), der potentielt kan opløse politiske selvfølgeligheder i retning af en værdifuld *praxis*, annulleres af teksten selv i et supplementsspil, hvor livets gentagelse og dødens gentagelse bliver én bevægelse, på én gang sand og ikke-sand, ideal og ikke-ideal, og derved henviser Derrida sig selv til blot at drømme om et kup udefra (Derrida: 210-3). Han kræver tilsyneladende absolut sikkerhed for at kunne afslutte spillet, for at kunne handle; i en *praxis*-perspektiv er en midlertidig lukning imidlertid tilstrækkelig. Han lader sig forblænde af den filosofiske logik og dialektiks styrke, og idet han som en listig slave smyger sig omkring og

spiller dobbeltspil med den store herre på hans egne præmisser, er han selv med til at bekræfte og øge herrens magt. Han underkaster sig implicit dualiteten kontingensnødvendighed, og derfor finder han aldrig ud af, om han i virkeligheden blot står over for en papirtiger!

Hverken Foucault eller Derrida lader sig dog skræmme af relativismen; de leger blot med den. Debatteerne om post-modernisme er imidlertid præget af angsten for, at kritik ikke længere kan gives et sikkert fundament. I det værdifri perspektiv kan fraværet af *episteme* kun implicere relativisme; hvis ikke sandhed er forskellig fra løgn, hvis alt er fiktion; så kan man ikke afsløre den fordrejede ideologi i sin sandhed, og derfor ser man stærke reaktioner fra de mere traditionelle ideologikritikere i den marxistiske tradition (Habermas 1985; Benhabib 1992: 224; Carleheden 1998), ligesom det også har vakt bekymring blandt nogle af dem, der i øvrigt er positive overfor Derridas og Foucaults antiautoritære pointer (Järvinen 1998: 95).

Når relativismen ofte anses for så stort et problem i diskussionerne omkring socialkonstruktivisme (Wenneberg 2000: 157-8; Bertilsson 1998: 21-2; Brante 2000: 4), skal grunden søges i det værdifri perspektiv, der lader *episteme* som erkendelsesideal strukturere tankerækken. Endnu mere tydeligt end i ovennævnte eksempler er det tilfældet i Edinburghskolens erklæret socialkonstruktivistiske videnskabssociologi, det såkaldte 'stærke program'. Udgangspunktet er som nævnt opgøret med Mertons videnskabssociologi, der diskuterer sand videnskabelig erkendelse på den filosofiske erkendelsesteoris præmisser, og kun forklarer de fejltagte erkendelser ud fra sociale faktorer. Det filosofiske erkendelsessubjekt er altså integreret i det udgangspunkt, som denne type socialkonstruktivisme gennem sin kritik lader sig strukturere af.

Opløsningen af Mertons asymmetri gør det godt nok muligt at analysere den videnskabelige aktivitet i sin helhed i forhold til sociale faktorer (Wenneberg 2000: 51), og en sådan analyse kunne ud fra det værdifulde perspektiv eksplicit integrere ønsket om social forandring. Trods deres inspiration fra marxismen lader Bloor og Barnes sig dog tilsyneladende fastholde inden for den værdifri teoretiske ramme, og påtager sig i stedet - med inspiration fra Kuhn's kritik af den positivistiske videnskabsfilosofi - at argumentere for relativismen som uomgængeligt vilkår for humanvidenskabelig erkendelse (Barnes/Bloor 1982: 22); men derved bekræfter de blot deres egen uvidenskabelighed i forhold til de traditionelle erkendelsesteoretiske præmisser. De overskrider dem ikke.

Konsekvent inden for samme ramme er Luhmanns erklærede værdifri konstruktivisme, hvor relativismen gøres til et grundlæggende vilkår for enhver erkendelse. I Luhmanns udvikling af den parsonianske sociologi tager teoretisk tænkning udgangspunkt i iagttagelsen af kommunikation, og al iagttagelse er kontingent i forhold til det sted, hvorfra iagttagelsen sker, et sted, der er relativt til iagttagelsen selv. På dette flydende grundlag fordobles kontingensen gennem en anden-ordens-iagttagelse, før den idealiseres, sættes i system og bliver produktiv for videre iagttagelse gennem begreber som selvreference, paradoks og *autopoiesis* (Luhmann 1992; Sørensen 1999: 314-38).

Implicit i dette perspektiv ligger anerkendelsen af erkendelsesteoriens logiske præmisser: Kan et subjekt ikke opnå objektiv erkendelse, så er den logiske følge relativisme og kontingens; i det værdifri teoretiske perspektivs binære logik er der ikke andre muligheder. Luhmann gør en dyd ud af det, han opfatter som en nødvendighed; men denne nødvendighed er i et værdifuldt perspektiv selv kontingent i forhold til valget af *episteme* som erkendelsesideal.

Den fornødne selvtillid til som videnskabsmand ikke at underlægge sig den filosofiske erkendelsesteoris præmisser, men at gøre en dyd ud af *praxis*-orienteringen finder

man kun hos få moderne sociologer. En af dem er Bourdieu, hvis værdifulde socialkonstruktivisme generaliserer Marx' kapitalbegreb til det sociale og kulturelle felt, hvor aktørens placering bestemmes af samspillet mellem aktørens passive *habitus*-disposition og den aktive positionering. Den sociale og kulturelle kapitalers hierarkiske orden internaliseres gennem symbolsk vold og forstærker uligheden. Klasseforskelle er dog ikke givet på forhånd, hverken gennem forholdet til den økonomiske kapital eller de øvrige kapitalformer. Udgangspunktet er social forskellighed og mangfoldighed; klasser eksisterer ikke. Sociale forskelle viser sig som tegn for de sociale aktører, der forstår dem gennem socialt og sprogligt konstruerede forståelseskategorier; det er først videnskabsmanden Bourdieu, der fortolker de givne tegn og konstruerer teoretiske klasser derudfra. Denne konstruktion bidrager - ligesom Marx' - til skabelsen af en virkelig klasse, der kan mobiliseres politisk, fordi den via videnskabelig erkendelse bliver bevidst om sig selv som klasse (Bourdieu 1997).

Bourdieus konstruktion af klasser som social kategori er altså et projekt, der både bidrager til videnskabelig erkendelse og bevidstgør politisk. Med denne videnskabsopfattelse accepteres Webers konstruktivisme og den amerikanske empiriske sociologi; men den overordnede ramme er Marx' og Durkheims værdifulde socialkonstruktivisme.

Relativismeproblematikken får derfor ikke samme betydning som hos de sociologiske teoretikere, hvor den værdifri socialkonstruktivismes videnskabelighed får det afgørende sidste ord.

Praksis er politik

Den værdifulde socialkonstruktivisme i sociologien anfægter den type samfundstænkning, der går ud fra det uafhængige liberal-empiristiske aktør-subjekt, herunder den værdifri socialkonstruktivisme. Den værdifri socialkonstruktivisme anfægter imidlertid også den filosofiske erkendelsesteoris monopol på studier af erkendelse og videnskab, og man kan betragte megen diskussion om socialkonstruktivisme som fremprovokeret af den filosofiske erkendelsesteoris forsøg på at fastholde definitionsretten vedrørende videnskabelighed også på det samfundsvidenskabelige område.

Den filosofiske erkendelsesteori kan bruge forskellige argumentationsstrategier. Én er, at socialkonstruktivisme defineres som en ahistorisk teoretisk position, og at denne definition gøres så tilpas bred og uklar, at den tilsyneladende kan omfatte både den værdifulde og den værdifri form. Derved kan man skyde på den værdifri forms relativisme og samtidigt ramme den værdifuldes politiske kritik, idet man lader forstå, at relativismeindvendingen er ødelæggende for socialkonstruktivisme som sådan. På den måde kan man f.eks. via Latour få has på Foucault eller Derrida. Eller man kan tage udgangspunkt i f.eks. Mannheims videnssociologi og så udelukkende diskutere dem i et værdifrit erkendelsesteoretisk perspektiv ud fra Berger & Luckmanns videreudvikling af videnssociologien sammen med f.eks. Kuhn eller Bloor & Barnes. I begge tilfælde får man anfægtet kritisk politisk samfundstænkning blot ved at tie om det værdifulde politiske sigte og i stedet associere den med en problematisk værdifri videnskabsfilosofi og sociologi.

Delanty har altså ret i, at det er væsentligt at sondre mellem to typer socialkonstruktivisme, den værdifri og den værdifulde; men han har ikke ret i, at forskellen mellem konstruktivisme og realisme er en "falsk dikotomi" (Delanty 1997: 132) Forskellen er reel (!) nok. Det er blot en forskel, der gør en forskel i en hel anden sammenhæng, nemlig i den nævnte teoretisk filosofiske diskurs.

Diskussionen om socialkonstruktivisme kan i et sociologisk perspektiv både anskues

som udtryk for en kamp mellem to samfundsteoretiske diskurser, en værdifri og en værdifuld, og som kamp mellem en sociologisk diskurs og en filosofisk erkendelsesteoretisk diskurs, og det er kun sidstnævnte diskurs, der tager realismen alvorligt. Diskussionen om socialkonstruktivisme vs. realisme kan ses som udtryk for denne filosofiske diskurs' forsøg på gennem dialog med den værdifri socialkonstruktivisme at indfange og neutralisere den værdifulde sociologiske kritiske potentiale; for forstået rigtigt, så anfægter den værdifulde socialkonstruktivisme grundlaget for det værdifri perspektiv i både sociologi og den filosofiske erkendelsesteori.

Det 20. århundredes politiske historie kan ses som en lang kamp for i praksis at vise, at mennesker politisk kan styre markeds kræfterne og skabe et mere menneskeligt samfund, en kamp, der i dag efter de sidste tyve års *politiske* valg, altså liberaliseringerne og privatiseringerne, er mere betydningsfuld end nogensinde, men som også - med globaliseringen som et givent faktum - forekommer stadig mere håbløs. Diskussionen om socialkonstruktivisme kan i det lys ses som en del af den ideologiske kamp mellem dem, der i *praxis* er realister mht. eksisterende politiske, sociale og økonomiske strukturer, dvs. dem, der lader deres politik bestemmes af kapitalens behov, uanset hvordan de teoretisk kategoriseres - og dem, der med socialkonstruktivismen som murbrækker fastholder muligheden for at forandre den menneskelige verdens økonomiske strukturer politisk. Og i det lys er den værdifri socialkonstruktivisme værdiløs uden det værdifulde perspektiv.

Litteratur

- Andersen, Heine (2001): "Nils Bredsdorff: *Diskursanalyser og diskursteorier* [...] Ian Hacking: *The Social Construction of What?* [...]". *Dansk Sociologi*. 12 (2): 101-9
- Aron, Raymond (1969): *Les étapes de la pensée sociologique*. Paris: Gallimard.
- Barnes, Barry & David Bloor (1982): "Relativism, Rationalism and the Sociology of Knowledge", in Martin Hollis & Steven Lukes (red.): *Rationality and Relativism*. Oxford: Blackwell: 21-47
- Benhabib, Seyla (1992): "Feminism and the Question of Postmodernism", in Benhabib: *Situating the Self*. New York: Routledge: 203-41
- Berger, Peter L. & Thomas Luckmann (1971)[1966]: *The Social Construction of Reality*. Harmondsworth: Penguin.
- Bertilsson, Margareta (1998): "Socialkonstruktivisme: et erkendelsessociologisk perspektiv", in Järvinen & Bertilsson (1998): 17-40
- Besnier, Jean-Michel (1993): *Histoire de la philosophie moderne et contemporaine 1-2*. Paris: Grasset.
- Bloor, David (1984): "Durkheim and Mauss Revisited: Classification and the Sociology of Knowledge", in Nico Stehr & Volker Meja (red.): *Society and Knowledge*. New Brunswick, N.J.: Transaction: 51-75.
- Bourdieu, Pierre (1997): "Socialt rum og symbolsk rum", in Bourdieu: *Af praktiske grunde*. København: Hans Reitzel: 15-36.
- Brante, Thomas (2000): "Consequences of Realism for Sociological Theory-Buildning". Discussionpaper. Lisbon, May 23.
- Burr, Vivien (1995): *An Introduction to Social Constructionism*. London: Routledge.
- Brodbeck, Karl-Heinz (2000): *Die fragwürdigen Grundlagen der Ökonomie*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Carleheden, Mikael (1998): "Mennesket uden egenskaber. Om det normative grundlag for den postmoderne konstruktivistes kønsteori", in Järvinen & Bertilsson (1998): 105-131.
- Cole, Stephen (1996): "Voodoo Sociology: Recent Development in the Sociology of Science", in P.R. Gross, N. Lewitt & M.W. Lewis (red.): *The Flight from Science and Reason* (*Annals of the New York Academy of Sciences*, vol. 775). New York: 274-87.
- Collin, Finn (1998): "Socialkonstruktivisme og den sociale virkelighed", in Järvinen & Bertilsson (1998): 41-67.
- Collin, Finn (2001): "Bunge and hacking on Constructivism". *Philosophy of the Social Sciences*. 31 (3): 424-53.
- Delanty, Gerard (1997): *Social Science Beyond Constructivism and Realism*. Buckingham: Open University Press.
- Derrida, Jacques (1968): "La pharmacie de Platon", in Derrida (1972): *La dissémination*. Paris: Seuil: 77-213.
- Descombes, Vincent (1986): *Moderne fransk filosofi 1933-1978*. Århus: Modtryk.
- Dummet, Michael (1963): "Realism", in Dummet (1978): *Truth and Other Enigmas*, Worchester & London: 145-65.
- Durkheim, Émile (1898): "Représentations individuelles et représentations collectives", in Durkhiem (1996): pp. 1-49.

- Durkheim, Émile (1911): "Jugements de valeur et jugements de réalité", in Durkheim (1996), pp. 117-41. 27
- Durkheim, Émile (1925): *L'éducation morale*. Paris: Alcan.
- Durkheim, Émile (1996): *Sociologie et philosophie*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Durkheim, Émile & Marcel Mauss (1903): "De quelques forme primitives de classification", in Mauss (1971): *Essais de sociologie*. Paris: Minuit: 162-230.
- Elster, Jon (1995): *Juicios Salomónicos*, Barcelona: Gedisa.
- Gergen, Kenneth J. (1998): "Constructionism and Realism: How Are We to Go On?", in Parker, Ian (red.): *Social Constructionism, Discourse, and Realism*. London: Sage.
- Gilje, Nils & Harald Grimen (1993): *Samfunnsvitenskapenes forutsetninger*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Guisán, Esperanza (1992): "El utilitarismo", in Victoria Camps (red.): *Historia de la ética. 2. La ética moderna*. Barcelona: Crítica: 500-21.
- Gustavsson, Bernt (2001): *Vidensfilosofi*. Århus: Klim.
- Habermas, Jürgen (1965): "Erkenntnis und Interesse", in Habermas (1969): *Technik und Wissenschaft als "Ideologie"*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp: 146-68.
- Habermas, Jürgen (1985): *Die philosophische Diskurs der Moderne*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Hacking, Ian (1999): *The Social Construction of What?* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Hammershøj, Lars Geer & Eva Bendix Petersen (2001): "Kan man slå sig på en konstruktion? Til rekonstruktion af misforståelser af og bekymringer for socialkonstruktivisme". *Sociologi i dag*. 31 (2): 41-65.
- Heidegren, Garl-Göran (1995): *Hegels Fenomenologi. En analys och kommentar*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Horkheimer, Max (1937): "Tradisjonell og kritisk teori", in Ragnvald Kalleberg (red.) (1970): *Horkheimer, Marcuse, Adorno, Habermas. Kritisk teori*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag: 1-57.
- Hume, David (1748): *An Enquiry concerning Human Understanding*, in Hume (1972): *Enquiries*. London: Oxford University Press.
- Illeris, Knud (2001): *Læring □ aktuel læringsteori i spændingsfeltet mellem Piaget, Freud og Marx*. Frederiksberg: Roskilde Universitets Forlag.
- Jacobsen, Michael Hviid, Mikael Carleheden & Søren Kristiansen (red.) (2001): *Tradition og fornyelse - en problemorienteret teoriehistorie for sociologien*. Aalborg Universitetsforlag.
- Järvinen, Margaretha (1998): "Social konstruktivisme i kønsforskningen", in Järvinen & Bertilsson (1998): 132-55.
- Järvinen, Margaretha & Margareta Bertilsson (red.) (1998): *Social-konstruktivisme: bidrag til en kritisk diskussion*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Johansen, Karsten Friis (1998): *A History of Ancient Philosophy. From the Beginnings to Augustine*. London & New York: Routledge.
- Jones, Robert Alun (1999): *The Development of Durkheim's Social Realism (Ideas in Context, 55)*. Cambridge University Press.
- Kant, Immanuel (1783): *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, der als Wissenschaft wird auftreten können*, in Kant (1998)[1983]: *Werke III*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Kjørup, Søren (1985): *Forskning og samfund*. København: Gyldendal.

- Kjørup, Søren (2001): "Den ubegrundede skepsis - En kritisk diskussion af socialkonstruktivismens filosofiske grundlag". *Sociologi i dag*. 31 (2): 5-22.
- Knorr-Cetina, Karin (1993): "Construction and Fiction". *Danish Yearbook of Philosophy*. 28: 80-98.
- Kojève, Alexandre (1979)[1947]: *Intriduction à la lecture de Hegel*. Paris: Gallimard.
- Kropotkin, Peter Alexeyvich (1924): *Ethics. Origin and Development*. Dorchester, Dorset: Prism Press.
- Kristiansen, Søren (2001): "Michel Foucault: Den nye arkivar og kategoriernes kontingens", in Jacobsen, Carleheden & Kristiansen (2001): 389-404
- Luhmann, Niklas (1992): "Hvorfor systemteori?", in J.C. Jacobsen (red.): *Autopoiesis*. København: Politisk Revy: 10-20
- Marx, Karl (1970-72): *Kapitalen 1.1-3.4*. København: Rhodos.
- Marx, Karl (1962): "Det kommunistiske manifest", in Marx: *Økonomi og filosofi*, København: Gyldendal: 159-91
- Olesen, Finn (1996): "Konstruktive studier af videnskab og virkelighed. Fra sociologi til kulturforskning". *Philosophia*. 25 (3-4): 11-45
- Olesen, Finn (1993): "Videnskabelig realisme og eksperimentel praksis". *Philosophia*. 22 (1-2): 153-72.
- Parsons, Talcott (³1968: *The Structure of Social Action I-II*. New York: Free Press.
- Pedersen, Jan (2000): *Hvad er rationalitet?* Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Petersen, Lars Axel (1997): *Oplysning på trods. Videnssociologi og samtidsdiagnose hos Karl Mannheim*. Århus: Modtryk.
- Potter, Jonathan (1997): *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage.
- Raffnsøe, Sverre (1994): "Grænsens uomgængelige omgængelighed. Grænsens problematik hos Bataille og Foucault", in R. Rasmussen & A. Sørensen (red.): *Excesser - af og om Georges Bataille*. Århus: Modtryk: 91-115.
- Samuelson, Paul A. (¹⁰1976): *Economics*. Tokyo: McGraw-Hill Kogakusha.
- Searle, John R. (1995): *The Construction of Social Reality*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Sismondo, Sergio (1993): "Some Social Constructions". *Social Studies of Science*. 23: 515-553.
- Steyart, Chris (1995): *Perpetuating Entrepreneurship through Dialogue - A Social Constructionist View*. Katholieke Universiteit Leuven: Department of Work and Organizational Psychology.
- Sørensen, Asger (1998): "Durkheims ansats til en etik for det moderne samfund - og en metodologisk kritik af den filosofiske etik", in A. Greve (red.): *Sociologien om velfærd - gensyn med Émile Durkheim*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag: 62-83
- Sørensen, Asger (²1999): *Sandheden er rød - og gid etikken var ligeså!* Københavns Universitet.
- Sørensen, Asger (2001): "Kvinder, høfligheder og talismaner: Gaven som fuldstændig social kendsgerning", in Jacobsen, Carleheden & Kristiansen (2001): 71-91
- Turner, Stephen (1991): "Social Constructionism and Social Theory". *Sociological Theory*. 9 (1): 22-33.
- Uebel, Thomas E. (2000): "Logical Empiricism and the Sociology of Knowledge: The Case of Neurath and Frank". *Philosophy of science*. 67: 138-50
- Weber, Max (1904): "Die "Objektivität" sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer

- Erkenntnis”, in Weber (⁷1988): *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. 29
Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Weber, Max (⁵1990) [1921-22]: *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Weber, Max (1995) [1920]: *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd*. København:
Nansensgade Antikvaritat
- Weinberg, Julius R. (1991) [1964]: *A Short History of Medieval Philosophy*. Pinceton, N.J.:
Princeton University Press.
- Wenneberg, Søren Barlebo (2000): *Socialkonstruktivisme □ positioner, problemer og
perspektiver*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Wortham, Stanton (2001): “Social Construction and Pedagogical Practice”, in K. J. Gergen
(red.): *Social Construction in Context*. London: Sage.